

**«ԱՐԴԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԳԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ
ՇՈՒՐՋ**

Արշակ Գևորգյան

Վերջին տասնամյակի Թուրքիայի քաղաքական թատերաբեմի գլխավոր դերակատարի և պետության 100-ամյակին ընդառաջ որդեգրված «պահպանողական ժողովրդավարության» ուղեգծի¹ հեղինակի ու իրականացնողի դերը պատկանում է իշխող «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությանը (թուրք. *Adalet ve Kalkınma Partisi* (AK Parti, զուգահեռաբար գործածվում է նաև ոչ պաշտոնական AKP ձևը)²): Ուստի հարևան երկրի քաղաքական իրադրության գնահատման տեսակետից ԱԶ կուսակցության անցյալի, ներկայի ու հնարավոր ապագայի ուսումնասիրությունը առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Ստորև փորձ կարվի հիմնական գծերով ներկայացնել կուսակցության 11-ամյա պատմությունը, գաղափարախոսությունն ու զարգացման հեռանկարները:

Կուսակցության պատմության համառոտ բնութագիրը

Նոր հազարամյակի սկզբին թուրքական քաղաքական դաշտը դեռ կրում էր 1997 թ.-ի փետրվարյան հեղաշրջման (թուրք. *Postmodern darbe*) արդյունքում առաջացած փոթորկի ազդեցությունը: 2001 թ.-ի հունիսի 22-ին Թուրքիայի Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ³ փակվեց

¹ 2023թ.-ի թուրքական պետության տեսլականը հիմնական ուրվագծերով շարադրված է ԱԶԿ մանիֆեստում, որը հասանելի է կուսակցության պաշտոնական կայքում (անգլ. <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti2023siyasivizyonuilingilizce.pdf>):

² Պաշտոնական AK Parti հապավման դեպքում բառախաղ է առաջանում (թուրքերեն՝ *ak* – սպիտակ, մաքուր, անմեղ). H.-L. Kieser (ed.), *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*, I. B. Tauris, 2006, p. 152

³ Որոշման տեքստի բնագիրը ԹՄԴ-ի կայքում՝ http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2167&content=

«Առաքինություն» կուսակցությունը (թուրք. Fazilet Partisi)⁴: Դրա նորարարական թևը⁵ ներկայացնող մի շարք գործիչներ էլ Ստամբուլի նախկին քաղաքապետ Ռեջեփ Թայյիփ Էրդողանի գլխավորությամբ կազմեցին 2001թ.-ի օգոստոսի 14-ին ստեղծված «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության հիմքը: Նորաստեղծ ԱԶԿ-ին հենց սկզբից հարեցին նաև այլ քաղաքական ուժերի (մասնավորապես «Մայր հայրենիք» (թուրք. Anavatan Partisi) և «Ճշմարիտ ուղի» (թուրք. Doğru Yol Partisi) կուսակցությունների ն) մի շարք անդամներ:

Էրդողանը, խոսելով առաջին սերնդի ԱԶԿ-ականների մասին, մասնավորապես նշում է Աբդուլլահ Գյուլի, Աբդյուլլաթիֆ Շեների, Աբդյուլքադիր Աքսուի, Ջեմիլ Չիչեքի, Մելիհ Գյոկչեկի, Իսմայիլ Քահրամանի, Ալթան Քարափաշաօղլուի, Բյուլենթ Առընչի և Աբդուլլահ Չալըշքանի անունները⁶: Ընդհանուր առմամբ, օգոստոսի 14-ին «Bilkent» հյուրանոցի դահլիճում հավաքված կուսակցության «Հիմնադիրների խորհուրդը» բաղկացած էր 74 անդամներից, որոնցից 13-ը կանայք էին⁷: ԱԶԿ-ի ստեղծումից անմիջապես հետո մի քանի տասնյակ «առաքինական» պատգամավորներ համալրեցին նրա շարքերը (Մեջլիսում ԱԶԿ-ն ունեցավ 59 ներկայացուցիչ կամ ընդհանուր տեղերի 10,7%-ը):

Հիմնադրման պահին Թուրքիայի 39-րդ և XXI գումարման ԹԱՄԺ-ի 6-րդ կուսակցությունը դարձած Արդարություն և զարգացումը հենց սկզբից հանդես եկավ իբրև փոփոխությունների ջատագով: Կուսակցապետ Էրդողանի վաղ շրջանի

⁴ Հատկանշական է, որ ԱԿ-ի անմիջական գաղափարական նախնին՝ «Բարօրություն» կուսակցությունը (թուրք. Refah Partisi), նույնպես փակվել էր Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ (16/01/1998թ.):

⁵ Դեռ մինչև «Առաքինության» փակվելը թուրքական մամուլում ակտիվորեն շրջանառվում էին «ավան-դականների» (թուրք. gelenekçiler) և «նորարարների» (թուրք. yenilikçiler) միջև ներկուսակցական իշխանության համար պայքարի շուրջ լուրերը

(օր. <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2000/subat/15/ddursun.html>):

⁶ Ü. Tekin, *AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği*, Orient Yayınları, 2004, s.73

⁷ Անդամների անունները տե՛ս

<http://hursariv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=10009>

հայտարարությունները դրա վառ վկայությունն են. «*Աթաթյուրքից սկսած՝ Ինյոնյուի, Մենդերեսի, Էջնիթի, Դեմիրելի, Չիլերի, Յըլմազի, Էրբաքանի կառավարությունների դրական կողմերը միավորելով՝ մի նոր քաղաքականություն են ցանկանում կառուցել...*»⁸: 2002 թ. ընտրություններին ընդառաջ Էրդոդանի ու ընկերների առջև ծառայած հիմնական գաղափարական խնդիրը քեմալիզմի 6 սյուներից աշխարհիկությանը (թուրք.՝ laiklik) պահպանողական իսլամին չհամապատասխանելու քաղաքական հակառակորդների մեղադրանքներին⁹ հակադարձելն էր: Այս առիթով նույն Էրդոդանն, ով տարիներ առաջ պնդում էր, թե միաժամանակ «և՛ աշխարհիկ և՛ մուսուլման չեն լինում»¹⁰ արդեն ինքը հայտարարեց, թե տեսնում է աշխարհիկությունը, իբրև իրենց «ժողովրդավարության երաշխիք» (թուրք.՝ demokrasimizin teminatı)¹¹: Ինչևէ, ԱԶԿ ղեկավար անդամների գաղափարախոսական մետամորֆոզին կանդրադառնանք ստորև:

Կուսակցության ու երկրի կյանքում հանգուցային նշանակություն ունեցան 2002թ.-ի նոյեմբերի 3-ի համապետական ընտրությունները: Դրանց արդյունքում ԱԶԿ-ն ստացավ ընտրությանը մասնակցածների ձայների 34.3%-ը (10.808.229 քվե) ու համապատասխանաբար նաև 550 հոգանոց ԹԱՄԺ-ի մանդատների 66%-ը (363 տեղ)¹²: ԱԶԿ-ից բացի Մեջլիս անցավ (ձայների 19.4%-ով՝ 178 մանդատ) նաև Դենիզ Բայթալի գլխավորած Հանրապետական ժողովրդական կուսակցությունը (թուրք.՝ Cumhuriyet Halk Partisi): Ընտրություններին մասնակցած մնացած 16 կուսակցությունները չհաղթահարեցին ձայների 10%-անոց շեմը, ուստի՝ քվեարկողների շուրջ 45%-ի ձայները իրենց արտացոլումը չգտան ԹԱՄԺ դահլիճում: Պարզ դարձավ, որ

⁸ R. Çakır, F. Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*, Metis Yayınları, 2001, s. 178-179

⁹ T. Tosun, *Siyasette Yeniden Mevzilenmeler*, Büke Kitapları, 2003, s. 166

¹⁰ Թուրք.՝ 'Hem laik hem Müslüman olunmaz':

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/08/21/18523.asp>

¹¹ R. Çakır, F. Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*, Metis Yayınları, 2001, s. 221

¹² Տվյալներն ըստ՝ <http://www.tesav.org.tr/2002.htm>

1987թ.-ից հետո առաջին անգամ ձևավորվելու էր միակուսակցական կառավարություն:

Ընտրություններում ԱԶԿ-ի տպավորիչ հաղթանակը բացատրվում է, թերևս, հետևյալ գործոններով:

Առաջին՝ թեև ԱԶԿ-ն իրականում նախկին «բարօրականների» կուսակցություն էր, այն հասարակ մարդկանց կողմից ընդունվեց իբրև նոր ուժ (հաճախ առանց կենտրոնանալու իսլամական ուղղվածության վրա):

Երկրորդ՝ շատերը 2001թ.-ի փետրվարյան տնտեսական փոթորկից հետո հենց նոր ուժի հետ էին կապում հնարավոր առաջընթացը:

Եվ վերջապես ոչ պակաս կարևոր դեր էր խաղում կուսակցության առաջնորդի խարիզմատիկ կերպարը: Շատերն անուղղակիորեն քվեարկեցին Էրդոհանի օգտին, թեև վերջինս, ինչպես ստորև կնշվի, չէր կարող մասնակցել ընտրություններին:

Քանի որ Էրդոհանը նախկինում կրոնական անհնազանդություններ հրահրմանն ուղղված գործողություններ կատարելու պատճառով զրկված էր ընտրվելու կամ պետական պաշտոն զբաղեցնելու հնարավորությունից¹³, նոյեմբերի 19-ին ձևավորված կառավարությունը գլխավորվեց Աբդուլլահ Գյուլը¹⁴: Սկզբից նեթ էլ պարզ էր, որ ընդհանուր առմամբ կես տարի էլ չաշխատած Գյուլի կառավարությունը կոչված էր վերացնելու Էրդոհանի իշխանության գալու ճանապարհին առկա իրավական և քաղաքական խոչընդոտները: Եվ արդեն դեկտեմբերի 13-ին XXII գումարման ԹԱՄԺ-ը 440 կողմ, 18 դեմ և 4 ձեռնապահ ձայներով

¹³ 1997թ. դեկտեմբերին Սիիրթում նա հրապարակայնորեն ընթերցել էր Զիա Գյոքալփի «Ձիևկորի աղոթքը» (թուրք.՝ Asker Duası) բանաստեղծության սեփական տարբերակը, որն ընդգծված իսլամական տարրեր էր պարունակում: Իսկ 1998թ.-ի ապրիլի 21-ին Դիարբեքիի պետանվտանգության դատարանը Էրդոհանին մեղավոր էր ճանաչել ԹԲՕ-ի 312-րդ հոդվածի 2-րդ կետի հատկանիշներով (http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=45347): 2002թ.-ի սեպտեմբերի 20-ին Թուրքիայի Բարձրագույն ընտրական խորհուրդը մերժել էր Էրդոհանի հնարավոր թեկնածությունը:

¹⁴ Գյուլի գլխավորած Թուրքիայի 58-րդ կառավարության կազմը՝
http://www.akparti.org.tr/site/yonetim/hukümetler/58

ընդունեց և նախագահի հաստատման ուղարկեց Սահմանադրության տեքստում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագիծը¹⁵: Դրանում մասնավորապես նախատեսվում էր 76-րդ հոդվածի տեքստում «գաղափարական կամ անարխիկ բնույթի գործողություններ» (թուրք.՝ 'ideoloji veya anarşik eylemler') արտահայտությունը փոխարինել «ահաբեկչական գործողություններ» (թուրք.՝ 'terör eylemler') ձևակերպմամբ: Սակայն դեկտեմբերի 19-ին երկրի նախագահ Ահմեդ Նեջդեթ Սեզերը, «սուբյեկտիվ, կոնկրետացված ու անձնավորված» բնորոշելով, արգելափակեց օրինագիծը¹⁶: Վերանայման ուղարկված նախագծի տեքստը կրկին քննարկելով՝ Մեջլիսը դեկտեմբերի 27-ին 437 կողմ, 44 դեմ, 1 ձեռնապահ ձայներով առանց փոփոխության կրկին հաստատեց այն: Այս անգամ արդեն փոփոխությունները նախագահի կողմից հաստատվեցին և օրենքի ուժ ստացան (31/12/2002թ.): Այսպիսով, ԱԶԿ առաջնորդը հնարավորություն ստացավ մուսք գործել խորհրդարան ու, օգտագործելով առաջին իսկ հնարավորությունը, 2003թ.-ի մարտի 9-ին մասնակցեց Սիիրթի կրկնակի ընտրություններին¹⁷: Ժողովրդական լայն զանգվածների մոտ ճանաչում վայելող Էրդողանը հեշտությամբ (ձայների 84.8%-ով) հաղթեց և հաղթականորեն մուսք գործեց ԹԱՄԺ: Սրան հաջորդեց քաղաքական գործողության վերջին արարը՝ մարտի 11-ին հրաժարական տվեց Գյուլի կառավարությունը և արդեն 3 օր անց ձևավորվեց Թուրքիայի պատմության 59-րդ կառավարությունը: Էրդողանի նորաստեղծ կաբինետում նախկին վարչապետ Գյուլին հատկացվեց փոխվարչապետի ու արտգործնախարարի պաշտոնը¹⁸:

¹⁵ Օրենքի նախագծի տեքստը՝ <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4774.html>

¹⁶ Նախագահի պատասխանի տեքստը՝ <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss5m.htm>

¹⁷ Այս ընտրական շրջանի արդյունքներն Թուրքիայի Բարձրագույն ընտրական խորհրդի կողմից անվավեր էին ճանաչվել դեռ դեկտեմբերի 2-ին:

¹⁸ Էրդողանի կառավարության կազմը՝ <http://www.akparti.org.tr/site/yonetim/hukumetler/59>

ԱԶԿ-ական կառավարության աշխատանքը, ընդհանուր գծերով, կարելի է հաջողված անվանել: Այս առումով կարելի է նշել, որ Էրդողանի կառավարությունը կարողացավ հաղթահարել իրաքյան պատերազմի շուրջ ստեղծված ճգնաժամը: Դեռ 2003թ.-ի մարտի 1-ին ԹԱՄԺ-ը ձայների 264 կողմ, 250 դեմ, 19 ձեռնապահ ձայների հարաբերակցությամբ դեմ էր արտահայտվել Կոալիցիոն ուժերի կազմում թուրքական բանակի անմիջական մասնակցությանը (նախագիծը չէր հավաքել Սահմանադրության 96-րդ հոդվածով նախատեսված անհրաժեշտ քվեարկությանը մասնակցածների ձայների բացարձակ մեծամասնությունը)¹⁹: Չնայած դրան հաջորդած ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների որոշակի սրմանը, որոշ փորձագետներ «post factum» կարծիք են հայտնում անգամ, թե Թուրքիայի տարածաշրջանային դիրքերը միայն ամրացել են դաշնակիցների Իրաք ներխուժելուց հետո²⁰:

Պիտի փաստել նաև 2000-2001 թթ. տնտեսական ցավագին անկումից հետո նոր կառավարության օրոք երկիրը սկսեց բարելավել տնտեսական արդյունքները (մասնավորապես ՀՆԱ-ի ու ինֆլյացիայի ցուցանիշների մասով) և արդեն 2004թ.-ի վերջին դարձավ Տնտեսական համագործակցության ու զարգացման կազմակերպության (անգլ.՝ OECD) առավել արագ զարգացող տնտեսություն ունեցող երկրներից մեկը²¹:

Թերևս նաև այլ գործոններով պիտի բացատրել 2004թ.-ի մարտի 28-ին կայացած տեղական ընտրություններում ԱԶԿ վստահ հաղթանակը (13.447.287 ձայն (ընդհանուր ձայների 41.67%-ը) և նահանգային խորհրդարանի (թուրք.՝ İl Genel Meclisi) 3208 տեղերից 2276-ը)²² Կուսակցությունը մեծամասնություն կազմեց նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների

¹⁹ Փաստաթղթի տեքստը՝ <http://www.gazetem.net/bellekyazi.asp?yaziid=61>

²⁰ “Newsweek: *Irak Savaşı'nın gerçek galibi Türkiye*”, Hürriyet, 29.11.2009՝ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=13070619>

²¹ ՏՀԶԿ 2004թ.-ի հոկտեմբերյան Թուրքիայի մասին՝ <http://www.oecd.org/eco/surveys/33821199.pdf>

²² Տվյալներն ըստ՝

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2004MahalliIdareler/ilgenel/ilGenel.pdf>

ղեկավարների (1.750/3.193) և մետրոպոլիսների ղեկավարների (12/16) շրջանում:

Հիմնադրումից շուրջ 3,5 տարի անց, Եվրոպական ժողովրդական կուսակցության քաղաքական բյուրոյի 2005թ.-ի հունվարի 28-ի որոշմամբ Թուրքիայի իշխող քաղաքական ուժը դարձավ Եվրոպայի ամենաազդեցիկ քաղաքական կուսակցություններից մեկի դիտորդ անդամ²³:

Թուրքիայի քաղաքական կյանքի համար ցնցումային իրադարձություն դարձան 2007թ.-ի նախագահական ընտրությունները: Գործող նախագահ Ահմեդ Նեջդեթ Մեզերի լիազորությունների ժամկետի սպառվելուն (2007թ.-ի մայիսի 16) ընդառաջ սկսեցին հայտարարվել թեկնածուների անունները: Արդեն Ապրիլի 24-ին վարչապետ Էրդողանն իբրև ԱԶԿ պաշտոնական թեկնածու ներկայացրեց Արդուլահ Գյուլին: Դեռ մինչև հայտարարումն ու դրանից հետո էլ թուրքական քաղաքների փողոցներ էին դուրս եկել քեմալական աշխարհիկության հարյուր հազարավոր կողմակիցներ:

Չուշացավ նաև թուրքական բանակի արձագանքը: Ապրիլի 27-ին ԹԶՈՒ պաշտոնական կայքում հայտնվեց մի հռչակագիր (այն Ուրալ Աքբուլութի թեթև ձեռքով աշխարհին հայտնի դարձավ իբրև ‘e-muhtira’²⁴), որում շեշտվում էր բանակի իբրև աշխարհիկության երաշխավորի դերը: Հենց նույն օրը Մեջլիսում սկսվեցին Թուրքիայի Հանրապետության նախագահի ընտրությունները: Համաձայն ընթացակարգի առաջին երկու փուլերում հաղթանակի հասնելու համար անհրաժեշտ էր ստանալ ԹԱՄԺ ձայների 2/3-ը (550 տեղանոց Մեջլիսում՝ 367 քվե): Հաղթող չլինելու դեպքում երրորդ փուլում նոր նախագահին որոշելու էին պարզ մեծամասնությամբ (անհրաժեշտ էր 276 քվե): Ապրիլի 27-ին առաջին փուլի քվեարկությանը ընդդիմադիրների բոյկոտի պատճառով մասնակցեց միայն 357 պատգամավոր: Ուստի և

²³ Այդ մասին հայտնող տեղեկությունը ԵԺԿ պաշտոնական կայքում՝ <http://www.epp.eu/pressnew.asp?artid=2>

²⁴ M. Yetkin, “e-muhtira erken seçimi gündeme taşıdı”, Radical, 29/04/2007՝ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=219781>

մայիսի 1-ին Սահմանադրական դատարանը Հանրապետական ժողովրդական կուսակցության հայցով չեղյալ հայտարարեց առաջին քվեարկությունը (նշելով, որ ձայների 2/3-ը պահանջող քվեարկության համար քվորում ապահովվում է մեջլիսի պատգամավորների 2/3-ի ներկայության դեպքում միայն)²⁵: Իսկ երբ մայիսի 6-ին կրկնակի քվեարկության ժամանակ կրկին քվորում ապահովել չհաջողվեց, նախագահի թեկնածու Գյուլը հայտարարեց ինքնաբացարկի մասին²⁶:

Քանի որ թեկնածուների բացակայության պատճառով նոր նախագահի ընտրություն չէր կայացել, գործող նախագահ Սեզերը շարունակեց պաշտոնավարել նաև լիազորությունների ժամկետի սպառվելուց հետո:

Նույն ընթացքում ԱԶԿ-ականները Մեջլիսում նախաձեռնեցին (մայիսի 10) սահմանադրական փոփոխությունների հանրաքվե՝ նպատակ ունենալով ի թիվս այլ փոփոխությունների²⁷ քվորում ապահովելու շեմն իջեցնել 1/3-ի ու այսուհետ երկրի նախագահին ընտրել ուղղակի քվեարկությամբ: Թեև նախագահը վետո կիրառեց (մայիսի 25) օրինագծի նկատմամբ, ԱԶԿ-ին հաջողվեց խորհրդարանում երկրորդ քվեարկությամբ հաղթահարել այն (մայիսի 31):

Այլևս վետո կիրառելու հնարավորություն չունեցող Սեզերը, հունիսի 15-ին հարկադրված հաստատելով փոփոխությունների փաթեթը, դիմեց Սահմանադրական դատարան՝ դրա օրինականությունը վիճարկելու հայցով: ԹՄԴ-ը, սակայն, հուլիսի 5-ին սահմանադրական ճանաչեց նախագիծը: Այնուամենայնիվ լիազորությունները վայր դնող նախագահը հասավ նրան, որ հանրաքվեն տեղի ունեցավ (և փոփոխությունները 68.95% «այո»-

²⁵ Որոշման տեքստը ԹՄԴ-ի պաշտոնական կայքում՝ http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2435&content=

²⁶ "Gül, adaylıktan çekiliyor..." , Milliyet, 06/05/2007՝ <http://www.milliyet.com.tr/2007/05/06/son/sonsiy06.asp>

²⁷ Փոփոխությունների նախագծի ողջ տեքստը <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5660.html>

ով ընդունվեցին²⁸) 2007թ.-ի համապետական ընտրություններից հետո՝ հոկտեմբերի 21-ին:

Բսկ նման թռուռիների պայմաններում հուլիսի 22-ին կայացած խորհրդարանական ընտրություններում ԱԶԿ-ն ստացավ 16.327.291 քվե կամ ընտրության մասնակցածների ձայների 46,58%-ը: Արդյունքում Էրդողանի կուսակցակիցները Մեջլիսում գրադեցրեցին բոլոր տեղերի 62%-ը (341 մանդատ):

Բացի ԱԶԿ-ից XXIII գումարման ԹԱՄԺ-ում տեղ գտան նաև Հանրապետական ժողովրդական (թուրք.՝ Cumhuriyet Halk Partisi, 112 տեղ) և Ազգայնական շարժում (թուրք.՝ Milliyetçi Hareket Partisi, 71 տեղ) կուսակցությունները²⁹:

Օգոստոսի 13-ին, այն բանից հետո երբ Հանրապետական ժողովրդական կուսակցությունը արդեն հայտարարել էր նորընտիր խորհրդարանում նախագահի ընտրությունները չբոյկոտելու մասին, ԱԶԿ-ն կրկին իբրև նախագահի պաշտոնական թեկնածու ներկայացրեց Աբդուլլահ Գյուլին³⁰: Այս երկրորդ քվեարկությունը ընթացավ 3 փուլով (օգոստոսի 20-ին, 24-ին և 28-ին) ու հիմնական հավակնորդ Գյուլը, ստանալով քվեարկությանը մասնակցած 448 պատգամավորներից 339-ի ձայները, ընտրվեց Թուրքիայի Հանրապետության 11-րդ նախագահ: Արդեն հաջորդ օրը ձևավորվեցնաև ԱԶԿ նոր կառավարությունը՝ բնականաբար, կրկին Էրդողանի գլխավորությամբ³¹:

2007թ.-ից հետո ընդգծված բնույթ ստացան երկրի քաղաքական կյանքին Թուրքիայի ռազմական տարրերի միջամտության նվազեցմանն ուղղված գործողությունները: Հավանաբար նաև նույն ենթատեքստում պիտի դիտարկել նաև,

²⁸ Հանրաքվեի արդյունքների մասին՝

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2007Referandum/Sonuc/sonuc.pdf>

²⁹ Արդյունքներն ըստ՝ <http://www.tesav.org.tr/2007.htm>

³⁰ “*Erdogan: Adayımız Gül, hayırlı olsun*”, NTV-MSNBC, 15/08/2007՝

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/417188.asp>

³¹ Թուրքիայի 60-րդ կառավարության կազմը՝

<http://www.akparti.org.tr/site/yonetim/hukumetler/60>

այսպես կոչված, «Էրզենեքունի»³² գործով մի շարք բարձրաստիճան գինվորականների (Վելի Քյուչուկ, Հուրշիթ Թոլուն, Շեներ Էրույզուր և այլք) ձերբակալությունները: Թուրքական քաղաքական վերնախավի նման գործողությունները ընթացքի մեջ են նաև այսօր: Վերջին ձեռակալվածներից է օրինակ՝ ահաբեկչության հետ կապերի կասկածանքով ձերբակալվեց ԹՁՈւ-ի Գլխավոր շտաբի նախկին պետ Իլքեր Բաշբուղը³³:

Օայրահեղ քեմալականների ու չափավոր իսլամիստների հակամարտության տեսակետից պետք է հիշատակել Թուրքիայի Սահմանադրական դատարան ԱԶԿ գործունեությունը կասեցնելու մասին երկու հայցերը: Առաջինը կապված էր համալսարաններում գլխաշոր կրելու արգելքը վերացնելու փորձերի հետ: Գլխավոր պետական դատախազ Աբդուրահման Յալչընկայայի հայցը Սահմանադրական դատարանը քննեց 2008թ.-ի հուլիսի 30-ին ու ձայների միայն նվազագույն տարբերությամբ (6 կողմ, 7 դեմ) մերժեց ԱԶԿ-ն փակելու միջնորդությունը³⁴: Դատարանի որոշումը հասարակության կողմից ընկալվեց իբրև ԱԶԿ-ին տրված «ուղղվելու» հնարավորություն: Անկարայում ժողովրդական զանգվածների առջև ունեցած ելույթում ինքը Էրդողանը գոհունակությամբ նշեց. *«Թուրքիայի ապագան արգելակող մի մեծ անորոշություն է վերացվել»*³⁵:

³² Էրզենեքունը աշխարհիկ ծայրահեղականների գաղտնի կազմակերպություն է, որին, ըստ պաշտոնական տեղեկությունների, ի թիվս այլոց հարել են թուրքական բանակի ու անվտանգության ուժերի մի շարք բարձրաստիճան սպաներ: Անվանումը ստացել է առասպելական լեռան անունից, որն ըստ լեգենդի ապաստարան է ծառայել մոնղոլներից փախչող թյուրքերի համար
<http://terrorism.about.com/od/groupsleader1/p/Ergekon.htm>:

³³ *“İlker Başbuğ tutuklandı”*, Sabah, 06.01.2012`
<http://www.sabah.com.tr/Gundem/2012/01/06/ilker-basbug-tutuklandi>

³⁴ ԹՄԴ-ի «արդարացնող» որոշումը`
http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2611&content=

³⁵ The New York Times-ը ԹՄԴ-ի որոշման ներթուրքական և միջազգային արձագանքների մասին
<http://www.nytimes.com/2008/07/31/world/europe/31turkey.html>

Երկրորդը, որ երկրի գլխավոր դատախազության կողմից ներկայացվել էր դեռ մինչև կուսակցության իշխանության գալը, կապված էր հիմնադիրների իսլամական գաղափարներ դավանող ու արդեն փակված կուսակցությունների հետ ունեցած անմիջական առնչությունների հետ: Հարցը քննվեց միայն 2009թ.-ի հուլիսի 9-ին ու դատարանն այս անգամ էլ մերժեց ԱԶԿ-ն փակելու հայցը^{36, 37}:

Էրդողանի երկրորդ կառավարության գործունեության ընթացքում, 2009թ.-ի առաջին քառորդում, արդեն, երկրի տնտեսությունը գրանցեց քառորդային ՀՆԱ ցուցանիշի վերջին երեք տասնամյակների ամենախոշոր անկումն (-14.3%) ու ամենաբարձր գործազրկության ցուցանիշը (16%)³⁸:

Երկրի տնտեսական խնդիրներն իրենց արտացոլանքն ունեցան նույն շրջանում (2009թ.-ի մարտի 29-ին) տեղի ունեցած տեղական ընտրությունների արդյունքերի վրա: ԱԶԿ-ն հավաքեց ձայների 38.39 %-ը (15.353.553 քվե, ավելի քան 3%-ով քիչ քան նախորդ տեղական ընտրություններում) ու ստացավ նահանգային խորհրդարանի 3.281 տեղերից 1.889-ը (նախկին ընտրություններից շուրջ 387-ով պակաս): Այնուամենայնիվ, կուսակցությունը պահպանեց մեծամասնությունը տեղական ինքնակառավարման մարմինների ղեկավարների (1442/2.903) և մետրոպոլիսների ղեկավարների (10/16) շրջանում:

Փոխարենը նահանգային խորհրդարանում իրենց դիրքերը համապատասխանաբար մոտ 5 և 6 տոկոսով բարելավեցին

³⁶ ԹՄԴ-ի 2009թ.-ի հուլիսի 9-ի №27369 որոշումը՝

http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2790&content=

³⁷ ԹՄԴ-ի ու ԱԶԿ-ի հարաբերությունների մասին մանրամասն տե՛ս՝ C. Çakmak, C. Dinç, *Constitutional Court: Its Limits to Shape Turkish Politics*, Insight Turkey Vol. 12 / No. 4 / 2010, pp. 69-92

³⁸ Թուրքական տնտեսության վրա համաշխարհային ճգնաժամի ազդեցության մասին տե՛ս՝ E. Uygur, *The Global Crisis And The Turkish Economy*, TWN Global Economy Series №21, Jutaprint, 2010

Հանրապետական ժողովրդական (23.08% և 612 տեղ) և Ազգայնական շարժում կուսակցությունները (15.97% և 414 տեղ)³⁹:

Ընտրությունների արդյունքներն իշխող կուսակցության կողմից ընդունվեցին իբրև համեմատական անհաջողություն: Ինքն Էրդողանն, ընդգծելով իրենց ստացած մոտ 40% քվեների հասարակության վստահության դրսևորում լինելը, այնուամենայնիվ արձանագրեց, թե անհրաժեշտ է հետամուտ լինել 2007թ.-ի խորհրդարանական ընտրությունների համեմատ իրենց ընտրազանգվածի փոքրացման պատճառների վերացմանը⁴⁰:

Հաջորդ տարի եվրահինտեգրման գործընթացին ընդառաջ ԱԶԿ-ն նախաձեռնեց սահմանադրական փոփոխությունների գործընթաց: Դրանով նախատեսվում էր փոփոխություններ կատարել Սահմանադրության 27 հոդվածների տեքստերում: Դրանք շոշափում էին հասարակաիրավական հարաբերությունների լայն շրջանակ՝ քաղաքացիների հավասարության ու պաշտպանվածության հարցերից (10-րդ և 20-րդ հոդվածներ) մինչև Սահմանադրական դատարանի ձևավորման ու իրավասությունների մասին հարցեր (146-րդ և 147-րդ հոդվածներ):

Իշխող կուսակցությունը քվեարկության պահին անկարող էր միայնակ ապահովել փոփոխություններին ուղղակիորեն օրենքի ուժ տալու համար անհրաժեշտ ԹԱՄԺ ձայների 2/3-ը (367 ձայն), բայց կարող էր հավաքել դրանց հաստատման համար հանրաքվե հայտարարելու համար անհրաժեշտ ձայների 60%-ը (330 քվե):

Մայիսի 7-ին քվեարկությամբ Մեջլիսը հաստատեց⁴¹ բոլոր փոփոխման ենթակա բոլոր հոդվածները բացի 69-րդից⁴²: 5 օր անց՝

³⁹ Արդյունքներն ըստ՝

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2009MahalliIdareler/ResmiGazete/IIGenel.pdf>

⁴⁰ Էրդողանը «բացթողումների» պատճառների մասին խոսում էր արդեն ընտրությունների հաջորդ օրը՝

<http://www.milliyet.com.tr/siyaset/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1077010&KategoriyaID=12&Date=30.03.2009&ver=3017>

⁴¹ ԹՄ տեքստում փոփոխություններ կատարելու մասին ընդունված օրենքի տեքստը՝ <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html>

մայիսի 12-ին օրինագիծը ստորագրվեց նախագահ Աբդուլլահ Գյուլի կողմից: Մինչև հանրաքվեի օրը փոփոխությունների փաթեթը քննարկման առավ նաև Թուրքիայի Սահմանադրական դատարանը (հուլիսի 7-ին): Հակառակ ընդդիմության սպասումներին այն չարգելեց հանրաքվեն ու բավարարվեց միայն դատախիզական համակարգին, մասնավորապես՝ Դատավորների և դատախազների բարձրագույն խորհրդին (թուրք. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu) վերաբերվող հատվածներում փոփոխություններով:

Այսպիսով, հանրաքվեն կայացավ 2010թ.-ի սեպտեմբերի 12-ին և մասնակցածների 57.88%-ը (կամ 21.787.244 մարդ) «այո» ասացին փոփոխություններին⁴³: 2010թ.-ի սահմանադրական փոփոխությունները ողջունվեցին համաշխարհային հասարակության կողմից իբրև դրական քայլ ժողովրդավարության կառուցման ճանապարհին: Փորձագետների կարծիքով հանրաքվեն Էրդողանի ու կուսակիցների գաղափարական հաղթանակն էր⁴⁴:

Հաջորդ խորհրդարանական ընտրություններում, որ կայացան 2011թ.-ի հունիսի 12-ին, ԱԶԿ-ն կրկին մեծամասնություն կազմեց: Էրդողանի կուսակցությունը ստացավ քվեարկողների ձայների գրեթե կեսը՝ 49.83% (21.399.082): Այնուամենայնիվ, 24-րդ գումարման ԹԱՄԺ-ում ԱԶԿ-ին բաժին հասավ 17-ով ավելի քիչ մանդատ (327): 135 աթոռ ստացավ Հանրապետական ժողովրդական կուսակցությունը, 53՝ Ազգայնական շարժման անդամները: Մնացած տեղերը բաշխվեցին անկախ

⁴² 69-րդ հոդվածում կատարվելիք փոփոխությունները, որ վերաբերվում էին ԹՄԴ-ի քաղաքական կուսակցությունների փակման լծակների սահմանափակմանը քվեարկության երկրորդ փուլում ստացան միայն 327 ձայն ու դուրս մնացին հանրաքվեի ուղարկվող փաթեթից:

⁴³ Տվյալներն ըստ՝

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2010Referandum/KesinSonuc/Sonuc.pdf>

⁴⁴ “Turkey’s Erdogan scores reform referendum victory”, Reuters, 12/09/2010՝

<http://www.reuters.com/article/2010/09/12/us-turkey-referendum-idUSTRE68B01120100912>

պատգամավորների միջև⁴⁵: Հուլիսի 6-ից արդեն սկսեց գործել Էրդոդանի երրորդ և Թուրքիայի 61-րդ կառավարությունը⁴⁶:

Էրդոդանի այս կառավարության գործունեության հենց սկզբից սկսվեցին խոսակցություններ կապված կուսակցապետի հետագա ճակատագրի մասին: Համաձայն ԱԶԿ կանոնադրության⁴⁷ երեք գումարում անընդմեջ ԹԱՄԺ պատգամավոր ընտրված յուրաքանչյուր անդամ՝ ներառյալ վարչապետը, նվազագույնը ևս մեկ պատգամավորական ժամկետ չի կարող առաջադրվել: Այս տարվա սեպտեմբերի 30-ին կայացած ԱԶԿ 4-րդ համագումարում Էրդոդանն, իր երեքժամյա ելույթի ընթացքում անդրադառնալով իր և երկրի քաղաքական ապագային, նշեց, որ այլ կերպ է շարունակելու ծառայել երկրին⁴⁸: Գրեթե բոլորը դիտորդները հասկացան, որ խոսքը գնում է երկրի նախագահի պաշտոնի մասին:

Սակայն, միաժամանակ ակնհայտ է, որ Էրդոդանին չեն կարող բավարարել ներկա Սահմանադրությամբ նախագահին վերապահված գրեթե սիմվոլիկ լիազորությունները: Հենց այս դիտանկյունից պետք է գնահատել երկրում մեկնարկած նոր սահմանադրություն մշակման աշխատանքները, մասնավորապես՝ Սահմանադրության համաձայնեցման կոմիտեի (թուրք. Anayasa Uzlaşma Komisyonu)⁴⁹ գործունեությունը:

Թուրքիայի առաջին ամբողջովին քաղաքացիական սահմանադրության գլխավոր նորարարությունը, ամենայն հավանականությամբ, կլինի երկրի ղեկավարման համակարգի

⁴⁵ Տվյալներն ըստ՝

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2011MilletvekiliSecimi/turkiye/milletvekilisayisi.pdf> և

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2011MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahil.pdf>

⁴⁶ Թուրքիայի գործող կառավարության կազմը՝

<http://www.akparti.org.tr/site/yonetim/hukumetler/61>

⁴⁷ ԱԶԿ կանոնադրությունը հասանելի է կուսակցության պաշտոնական կայքում՝

<http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu>

⁴⁸ Թուրքիայի վարչապետի ելույթի տեքստը՝

<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-ak-parti-4.-olagan-buyuk-kongresi-konusmasinin-tam-metni/31771>

⁴⁹ Կոմիտեի կազմը՝ <https://yenianayasa.tbmm.gov.tr/uyeler.aspx>

արմատական փոփոխությունը, մասնավորապես՝ 2014թ.-ի ընտրություններին ընդառաջ, երբ առաջին անգամ նախագահն ընտրվելու է ժողովրդի կողմից, անցումը դեպի երկրի ղեկավարման նախագահական մոդելի: Նախագահի և գործադիր իշխանության հարաբերությունների տեսակետից նախատիպային է համարվում ֆրանսիական մոդելը: Այնուամենայնիվ, դատելով նրանից, որ աշխատանքները քառակուսակցական կոմիտեում այդքան էլ հարթ չեն ընթանում, կարելի է ենթադրել, որ ԱԶԿ-ն կարող է խնդիրներ ունենալ Մեջլիսում ձայների 2/3-ը հավաքելու գործում: Իսկ հնարավոր հանրաքվեի դեպքում կառավարման քեմալական մոդելի փոփոխությանը ժողովրդի աջակցությունը ամենին էլ երաշխավորված չէ:

Մյուս կողմից ոչ պակաս էական է գործող նախագահ Արդուլլահ Գյուլի գործունը: 2007թ.-ի նախագահական ընտրությունների բարդ գործընթացից հետո վերջինս զգալիորեն ամրապնդել է իր քաղաքական դիրքերն ու բնակչության որոշ հատվածի կողմից ընկալվում է իբրև հասարակության միասնության խորհրդանիշ⁵⁰: Թուրքական ներքաղաքական զարգացումներով հետաքրքրված շրջանակներում քննարկվում են հնարավոր մի շարք տարբերակներ, այդ թվում՝ ինչպես իշխանական փոխատեղման «ռուսական» տարբերակը, այնպես էլ տարբերակներ, որոնցում Գյուլը հանդես է գալիս իբրև ինքնուրույն խաղացող: Առավել ևս, որ գործող նախագահը ընտրական կարգի փոփոխման հետ կապված Մահմանադրական դատարանի 2012թ.-ի հունիսյան որոշմամբ կարող է երկրորդ անգամ առաջադրվել, լինի դա ԱԶԿ աջակցությամբ, թե առանց դրա: Ընդ որում կուսակցության ներսում սեփական դիրքերն ամրապնդելու և հնարավոր չնախատեսված զարգացումները կանխելու Էրդողանի ձգտումների տեսակետից ուշագրավ է ԱԶԿ-ի և «Ժողովրդի ձայն»

⁵⁰ Որոշ հարցումների համաձայն Գյուլը ժողովրդական վարկանիշով անգամ գերազանցում է Էրդողանին՝ <http://www.reuters.com/article/2012/09/26/us-turkey-president-idUSBRE88POLP20120926>

կուսակցության (թուրք.՝ Halkın Sesi Partisi) միավորումը⁵¹: Չի բացառվում, որ ԺԶԿ-ի ղեկավար Նուման Քուրթուլմուշը կարող է Էրդողանի քաղաքական հաշվարկի մի մասը լինել:

Ցանկացած դեպքում, առաջիկա իրադարձությունները անկասկած բեկումնային են լինելու թե՛ Թուրքիայի Հանրապետության, թե՛ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության ապագայի համար⁵²:

Կուսակցության գաղափարախոսության համառոտ բնութագիրը⁵³

Անդրադառնալով ԱԶԿ աջ-կենտրոնամետ պահպանողական գաղափարներին՝ սկզբից նեթ պիտի հիշատակել Էրդողանի 2004թ.-ի հունվարի 15-ի ելույթը, որտեղ Թուրքիայի վարչապետը նշում էր, որ «Արդարություն և զարգացումը» ձգտում է՝

- մոդերնիզացիայի, որը չի մերժում ավանդույթները,
- համընդհանրության, որն չի մերժում տեղայնականը,
- ռացիոնալության, որը չի մերժում աստվածային իմաստը⁵⁴,
- փոփոխության, որը չի մերժում արմատները⁵⁵

Նման զգուշավորությունը առաջին հերթին պայմանավորված է թուրքական հասարակական շրջաններում առկա գաղափարական զգալի բևեռացմամբ: Ուստի, Էրդողանի կարծիքով, Թուրքիային առավել համապատասխան է «պահպանողական ժողովրդավարությունը»:

⁵¹ “*Erdoğan: Yuvanıza hoş geldiniz!*”, Habertürk, 22/09/2012՝

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/778770-erdogan-yuvaniza-hos-geldiniz>

⁵² “*Prospects for a Future Role for Erdogan*”, Al Jazeera, 14/10/2012՝

<http://studies.aljazeera.net/en/positionpapers/2012/10/2012101182616142155.htm>

⁵³ ԱԶԿ գաղափարախոսության վերաբերյալ չափազանց արժեքավոր է հետրյալ հետազոտությունը՝ M. H. Yavuz (ed.), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Parti*, University of Utah Press, 2006

⁵⁴ Սուֆիական եզրաբանության շրջանակում հասկացվող աստվածային իմաստ:

⁵⁵ Տե՛ս Էրդողանի բացման ելույթը՝ «Պահպանողականություն և ժողովրդավարություն» միջազգային սիմպոզիումի ընթացքում՝

<http://www.akparti.org.tr/site/haber/3173/muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu-basbakan-erdogan-ak-parti-siyaseti-r>

Իսլամական կողմորոշում ունեցող կուսակցության պահպանողական դեմոկրատիայի ջատագով լինելու պարադոքսին գաղափարական հիմնավորում տալու փորձ է ԱԶԿ հովանավորությամբ հրատարակված Յալչըն Աքդողանի գիրքը⁵⁶: Այն ընդգրկում է ժողովրդավարության թուրքական մոդելի կառուցվածքային առանձնահատկությունների ընդհանուր նկարագիրը: Սակայն, այնուամենայնիվ փորձելով հակիրճ բնորոշել պահպանողական ժողովրդավարությունը, կարելի է հիշել ԱԶԿ նախկին փոխկուսակցապետ ազգությամբ քուրդ Դենգիր Միր Մեհմեթ Ֆերաթի ձևակերպումը՝ արտասանված վերևը հիշատակված սիմպոզիումի ընթացքում, թե այն «պահպանողականության ու ժողովրդավարության սինթեզ է, որ կապում է ավանդական թուրքական արժեքները և եվրոպական պահպանողականության տարրերը»⁵⁷:

Այնուհանդերձ թուրքական «ավանդական արժեքներ» բավական անորոշ ձևակերպումը բազմաթիվ տարընթերցումների տեղիք է տալիս: Մասնավորապես առաջին հայացքից զարմանալի է թվում, որ ըստ էության իրենց քաղաքական կարիերան Millî Görüş շարժման⁵⁸ գաղափարական ազդեցությամբ առաջացած իսլամիստական կուսակցություններում սկսած գործիչները⁵⁹ այժմ նման արժեքների թվում չեն դասում կրոնական գործոնը: Բացատրությունը պետք է տեսնել ոչ միայն և ոչ այնքան կրոնական ազատությունների վերաբերյալ եվրոպական տեսակետները կիսելու, որքան ԱԶԿ գաղափարների և քեմալական լաիցիզմի համատեղելիության հարցի համատեքստում: Փորձենք քիչ ավելի հանգամանորեն

⁵⁶ Y. Akdoğan, *Muhafazakar Demokrasi*, AK Parti Yayınları, 2003

⁵⁷ <http://www.akparti.org.tr/site/haber/4003/muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu-genel-baskan-yardimcisi-firat-ak-par>

⁵⁸ Նեջմեթթին Էրբաքանի համանուն հայտնի մասիֆեստից հետո ծագած Millî Görüş («ազգային տեսակետ») շարժումը քաղաքական իսլամի դրոշակակիրն էր: Մանրամասն տե՛ս Վ. Տեր-Մաթևոսյան, *Իսլամը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում (1970-2001 թթ.)*, Երևան, 2008թ.

⁵⁹ Էրդոդանն ինքը ժխտում է շարժման հետ իր կուսակցության գաղափարական ժառանգականության փաստը՝ <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/05/17/politika/h2.htm>

անդրադառնալ Թուրքիայի իշխող կուսակցության կրոնական հարցի շուրջ ունեցած դիրքորոշմանը:

Դեռ 2002թ.-ի ընտրություններում տարած հաղթանակից հետո ունեցած առաջին ելույթում Էրդողանը թուրք հասարակությանը ներկայացավ իբրև «բարեփոխված» իսլամիստ⁶⁰, որը իր խոսքում բազմաթիվ մեջբերումներ է կատարում հանրապետության «հայր» Աթաթյուրքից: Այս վերափոխումը քննադատների կողմից ինչ-որ առումով ընկալվեց որպես թաքիյայի⁶¹ դրսևորում: Չնայած կատարված ազատական սահմանադրական բարեփոխումներին, որոնց մի մասը վերաբերվում էր Թուրքիայում կրոնական փոքրամասնություններին, հատկապես 2004թ.-ից հետո ԱԶԿ տեղական մարմինների կողմից իրականացվում են քայլեր միտված ակոհոլի օգտագործման սահմանափակման ու մասնակի արգելմանը⁶² կամ հասարակական երկսեռ լողափերից կանանց օգտվելու իրավունքի վիճարկմանը⁶³:

ԱԶԿ-ականները հաճախ շեշտը դնում են որոշ դրույթների վրա, որոնք սահմանադրական լաիցիզմի տեսակետից կարող են, իսկ արևմտյան ժողովրդավարության տեսակետից պետք է ընդունվեն (ուսանողների գլխաշոր կրելու իրավունք, ալավիների իրավունքներ են):

Աշխարհիկության սեփական ըմբռնման դրսևորումները ԱԶԿ-ականները կապում են դրա որակական տեսակավորման (չեզոք (ԱՄՆ մոդելը) և ազբեսիվ (Թուրքիայի մոդելը) տարատեսակների առանձնացում) հետ: Այլ խոսքերով ասած՝ փորձելով տարբերակել laikçilik-ը (գաղափարախոսական աշխարհիկություն) laiklik-ից

⁶⁰ ԱԶԿ-ին այդպես է անվանում, օրինակ, The Economist-ը իր 2004թ.-ի նոյեմբերի 25-ի համարում՝ <http://www.economist.com/node/3436416>

⁶¹ Թաքիյան (արաբ. تقيية, թուրք. takiye) արտաքին միջավայրի հարկադրանքով մուսուլմանի կողմից հավատքն աներևույթ ուրանալու կամ դրան հավասարեցվող այլ գործողություն կատարելու երևույթն է (հմմ. Ղուրան 16:106):

⁶² “Turkey’s Islamist-rooted AKP to propose new bans on alcohol”, *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyet.com.tr/english/domestic/10164400.asp>

⁶³ “Boom in bikini-free holidays as Turkish women cover up”, *The Independent*, 07/07/2007՝ <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/boom-in-bikinifree-holidays-as-turkish-women-cover-up-861277.html>

(իրական աշխարհիկություն)⁶⁴: Էրդողանն ինքն էլ է շեշտել ամերիկյան մոդելի ազդեցությամբ թուրքական աշխարհիկության վերախմաստավորման փորձը⁶⁵: Վերը հիշատակված աշխատության մեջ (էջ 132) Աքդողանը նաև մերժում է աշխարհիկության իբրև քաղաքական գործիքի կիրառումը: Նման մոտեցումն ընդհանուր առմամբ զգալիորեն տարբերվում է քեմալական ավանդական պատկերացումներից, որի վառ արտահայտությունն է ԹՄԴ-ի 1998թ.-ի դատավճիռը Բարօրություն կուսակցության փակման մասին⁶⁶: Բայց իսլամիստական նկրտումները այլընտրանքյին աշխարհիկության քողի ներքո ներկայացնելն ամենևին էլ չի փոխում ինդիր էությունը: Արդյունքում 99,8% մուսուլմաններով բնակեցված⁶⁷ Թուրքիայում ունենք քեմալական աշխարհիկությամբ սահմանափակված «բարեփոխված» իսլամիստներ: Ու այս պայմաններում ավելորդ է խոսել, որ հասարակության տեսակարար զանգվածում աննշան հատված զբաղեցնող կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների մասին⁶⁸:

«Պահպանողական ժողովրդավարության» քաղաքականության հաջորդ ուշագրավ դրույթը եվրախնտեզրման ու դրան ընդառաջ կատարվելիք փոփոխությունների ու դրան զուգահեռ քաղաքական նատիվիզմի համադրման հնարավորություն հարցն է: Թուրքական նատիվիզմը ենթադրում է երկրի կյանքի մի շարք կոնցեպտուալ գործոնների (ժողովրդավարական արժեքներ, ազատ շուկա, աշխարհիկություն, ազգայնականություն ևն) մեկնաբանումն է ազգային արժեքների և

⁶⁴ İ. Ö. Kaboğlu, *Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi, 2001, s. 175-178

⁶⁵ <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=220348>

⁶⁶ ԹՄԴ № 1998/1 դրոշման տեքստը՝

http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2919&content=

⁶⁷ Ըստ ԱՄՆ ԿՀՎ տվյալների՝ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>

⁶⁸ Թուրքիայի կրոնական ներկայակի գնահատականը տե՛ս USCIRF-ի տարեկան զեկույցում <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4dbe90b611.html>

կրոնի տեսակետից⁶⁹: Եթե Millî Görüş-ի նատիվիզմը խարսխված էր հակաարևմտականության վրա՝ իբրև «ազգային տեսակետի» ինքնության բնորոշիչ, ապա ԱԶԿ-ն եվրախնտեզման կոնտեքստում մերժելով հակաարևմտականությունը՝ որոշակի դեր է հատկացնում նատիվիզմի սեփական պատկերացմանը: Էրդողանի խոսքերով. «*ԱԶ կուսակցությունը առաջ է քաշում նոր պահպանողական ժողովրդավարություն, որ համապատասխան է պահպանողականության գեներին ու պատմական օրենքներին, բայց և հենվում է այն վայրի պատմական և մշակութային ավանդույթների վրա, որտեղ իրականացվում է*»⁷⁰: Իսկ մեկ այլ ելույթում ԱԶԿ ղեկավարը նշում է, որ փոփոխությունների ու զարգացման իրականացմանը զուգահեռ պետք է ձգտել պահպանել էությունը⁷¹: Պիտի ենթադրել, որ իդեալում նկարագրված մոդելը պիտի մոտ լիներ նրան, ինչը Ահմեթ Շամփընարը նկարագրում է իբրև «շարունակականություն փոփոխության և փոփոխություն շարունակականության մեջ»⁷²: Բայց Թուրքիայում ԱԶԿ իշխանության գալուց հետո կատարված փոփոխությունների դերը չնսեմացնելով պիտի փաստել, որ այժմյան Թուրքիան դեռ շատ հեռու է որոշ շրջանակների կողմից ակտիվորեն շահարկվող «չափավոր իսլամական երկրի օրինակելի նմուշի» դերին համապատասխանելուց: Ու հենց այս ենթատեքստով հիշատակել է կուսակցության կարգախոսներից մեկը՝ «Կանգառ չկա, շարունակի՛ր ճանապարհը» (թուրք.՝ Durmak yok, yola devam.):

ԱԶԿ գաղափարախոսության մյուս երեսը՝ արտաքին քաղաքականությունը շատերի հավաստմամբ պայմանավորված է

⁶⁹ H. Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti, Kitap Yayınevi*, 2005, s. 15

⁷⁰ Էրդողանի ելույթի տեքստի համար տե՛ս 54-ը:

⁷¹ Տե՛ս «Պահպանողական ժողովրդավարություն և ազատության գլոբալացում» թեմայով Էրդողանի 2004թ.-ի հունվարյան ելույթը AEI- ում՝ 53, էջեր 333-340:

⁷² M. Wollaefer (ed.), *The Oxford Handbook of Global Modernisms*, Oxford University Press, 2012, p. 534

«Թուրքիայի Հենրի Քիսսինջեր»⁷³ Ահմեթ Դավութօղլուի անձով⁷⁴: Նրա «ստրատեգիական խորության» տեսությունը ենթադրում էր քաղաքական ուղեգծի բավական լուրջ փոփոխություններ: Դրանց պատճառների մասին խոսելով՝ ինքը Դավութօղլուն նկարագրել է նախկին Թուրքիայի քաղաքական կերպարը. «Նախկինում Թուրքիային իբրև միջազգային խաղացող, տեսնում էին ամուր մկաններով, թույլ ստամոքսով, սրտի խնդիրներով և միջին մտավոր հնարավորություններով: Այլ խոսքերով ասած այն ուներ հզոր բանակ, բայց թույլ տնտեսություն, ինքնավստահության պակաս ու ոչ այնքան լավ ստրատեգիական մտածողություն»⁷⁵: Երկրի նման արտաքին նկարագիրը փոխելու ձգտմամբ պայմանավորված՝ Երկրորդ համաշխարհայինից հետո ավանդաբար «որևմտամետ» պիտակը կրող Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեջ ի հայտ եկան մի շարք փոփոխություններ, որոնք հստակ նկատելի դարձան հատկապես 2007թ.-ի ընտրություններից հետո⁷⁶: 60-րդ կառավարության գործունեության տարիներին արևմտյան մամուլում հաճախակիացան անդրադարձները Թուրքիայի «արևելյան շրջադարձին»⁷⁷:

⁷³ “Turkey’s ‘Henry Kissinger’”, Gulf News, 21/09/2009՝

<http://gulfnews.com/opinions/columnists/turkey-s-henry-kissinger-1.540262>

⁷⁴ Նրա գիրքը (*Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, Küre Yayınları, 2001) ամփոփում է Թուրքիայի արտաքին առաջնահերթությունների ԱԶԳ տեսլականը:

⁷⁵ N. Seker, “A Shift in Turkish Foreign Policy: Turkey’s Strategic Depth”, Qantara, 07/08/2009՝ <http://en.qantara.de/Turkeys-Strategic-Depth/6894c155/index.html>

⁷⁶ Թուրքական արտաքին քաղաքականության հիմունքների մասին պաշտոնական Անկարայի տեսակետի համար տե՛ս Ահմեթ Դավութօղլուի 2009թ.-ի դեկտեմբերի վաղինգտոնյան ելույթը՝ <http://www.setav.org/ups/dosya/14808.pdf>:

⁷⁷ “Nostalgia for the Ottomans: Disillusioned with Europe, Turkey Looks East”, Der Spiegel, 12/11/2009՝ <http://www.spiegel.de/international/world/nostalgia-for-the-ottomans-disillusioned-with-europe-turkey-looks-east-a-660635.html>, “Turkey’s drift away from the West”, The Jerusalem Post, 14/01/2009 <http://www.silkroadstudies.org/new/inside/turkey/0901SC-JP.htm>; *How the West Lost Turkey*, Foreign Policy, 25/11/2009՝ http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/11/25/how_the_west_lost_turkey

Ինքը Դավութօղլուն առանձնացնում է թուրքական նոր արտաքին քաղաքականության հետևյալ սկզբունքները՝ երկրի ներսում անվտանգության և ժողովրդավարության համակշռում, «զրո խնդիր հարևանների հետ», պրոակտիվ խաղաղության դիվանագիտություն տարածաշրջանում և դրանից դուրս, կոմպլեմենտարիզմ աշխարհի ուժային բևեռների հետ հարաբերություններում, այսպես կոչված «ռիթմիկ» դիվանագիտություն: Բոլոր այս սկզբունքներն էլ հանգամանորեն վերլուծվել են շատերի, այդ թվում նաև Թուրքիայի արտաքին գերատեսչության ղեկավարի կողմից⁷⁸, սակայն անհրաժեշտ ենք համարում կանգ առնել որոշ հանգուցային կետերի վրա:

Առաջին հերթին պիտի նկատել, որ թուրքական արտաքին քաղաքականության մեջ կարմիր թելի նման անցնում է «մուսուլմանական համերաշխություն» թեզը, որն, ըստ ամենայնի, գուտ միջոց է տարածաշրջանային առաջնորդի հնարավոր դերին հավակնելու ճանապարհին:

Նման տեսակետից պետք է գնահատել Թուրքիայի քաղաքական հայացքների վերանայումը մուսուլմանական արևելքի նկատմամբ (Էրդողանը, Հաազայի միջազգային քրեական դատարանի կողմից Դարֆուրում ցեղասպանություն իրականացնելու մեջ մեղադրվող Սուդանի նախագահ Օմար ալ-Բաշիրին պաշտպանելով, անգամ հայտարարեց թե «մուսուլմանը չի կարող ցեղասպանություն գործել»⁷⁹: Պիտի նկատել, իհարկե, որ այս խոսքերի տողատակում թաքնված է նաև Հայոց ցեղասպանության գոյությունը կասկածի տակ դնելու միտում):

Սակայն այս թեզի գործական կիրառության ամենացայտուն հետևանքն է թուրք-խորալեական երբեմնի «գերազանց» գնահատվող⁸⁰ հարաբերությունների վատթարացումը (սկսած

⁷⁸ Տե՛ս նրա հոդվածը Insight Turkey ամսագրում՝ <http://www.setav.org/ups/dosya/9595.pdf>

⁷⁹ “*Erdoğan: Müslüman soykırım yapamaz*”, Radical, 09/11/2009՝ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=963427&CategoryID=100>

⁸⁰ Չնայած արդեն նկատվող խնդիրներին՝ 2006թ.-ի մայիսին Թուրքիա կատարած այցի ժամանակ երկու երկրների հարաբերություններին այսպիսի գնահատական

2009թ.-ի դավոսյան հայտնի սկանդալից ու 2010թ.-ի Գազայի փերի մոտ տեղի ունեցած ծովային միջադեպից, մինչև մի քանի օր առաջ Էրդոդանի արած սկանդալային հայտարարությունը⁸¹): Ակնհայտ է, որ այս ամենը պետք է դիտարկել Թուրքիայի տարածաշրջանային ուժի կենտրոն դառնալու ձգտման և «Արևելք-Արևմուտք» քաղաքական հոլովություն ծանրություն կենտրոնի տեղի որոշման համատեքստում:

Մասնավորապես, չնայած պաշտոնական Անկարայի խոսքերին⁸², ԱԶԿ իշխանության տարիները կարելի է համարել ավանդական քեմալիզմի (թուրք. Atatürkçülük) և նեոսամաիզմի (թուրք. Yeni Osmanlılık) պայքարի շրջան: Թուրքիայի «անատոլիական քաղաքական էլիտայի» (որի ներկայացուցիչներն են իշխանական վերնախավի առանցքային դեմքերը) տեսակետը դիպուկ է բնորոշում Էրդոդանի անձնական խորհրդական Հասան Ջյունեյթ Չափսուլի խոստովանությունը. «Մենք օսմանցիների ժառանգներն ենք ու չպետք է ամաչենք դրանից»⁸³:

Երկրորդ, հետադարձ հայացք գցելով՝ պետք է արձանագրել, որ «ստրատեգիական խորության» քաղաքականության գլխավոր սկզբունքը («գրո խնդիր հարևանների հետ») խոշոր հաշվով տվեց միայն ժամանակավոր արդյունքներ (դրանցից, թերևս, ամենանշանակալին 2009թ.-ի հոկտեմբերյան հայ-թուրքական մինչև այժմ այդպես էլ չվավերացված արձանագրությունն է)⁸⁴: Ըստ էության այսպես կոչված «արաբական գարունն» ու Սիրիայի շուրջ

էր տվել Իսրայելի ԱԳ նախարար Ցիպի Լիվնին՝

<http://www.turkishweekly.net/news/32586/turkey-and-israel-ending-the-crisis.html>:

⁸¹ Թուրքիայի վարչապետը Եվրասիական իսլամական 8-ի խորհրդի բացման ելույթում Իսրայելը որակել էր իբրև «սահաբեկչական պետություն»՝

<http://www.zaman.com.tr/dis-haberler/basbakan-erdogan-israil-bir-teror-devletidir/2017813.html>

⁸² Դավութօղլուն ինքը մեկ անգամ չէ, որ հերքել է ԱԶԿ-ի նեոսամաիզմի հետ ունեցած կապը՝ <http://www.todayszaman.com/tz-web/news-193944-i-am-not-a-neo-ottoman-davutoglu-says.html>

⁸³ N. Seker, “A Shift in Turkish Foreign Policy: Turkey’s Strategic Depth”, Qantara, 07/08/2009՝ <http://en.qantara.de/Turkeys-Strategic-Depth/6894c155/index.html>:

⁸⁴ “The Hazards in Turkey’s New Strategy”, The New York Times, 24/10/2011՝

<http://www.nytimes.com/2011/10/25/world/europe/25iht-letter25.html>

ստեղծված ճգնաժամը վեր հանեցին թուրքական դիվանագիտության կողմից իբրև Թուրքիայի Հանրապետության պաշտոնական նշանաբանից («Խաղաղություն հայրենիքում, խաղաղություն աշխարհում», թուրք.՝ *Yurtta barış, dünyada barış*⁸⁵) բխող տրամաբանական եզրահանգում ներկացված այս կարգախոսի անկենսունակությունը: Ներկայումս կարող ենք խոսել ավելի շուտ հակառակ արդյունքի մասին: Ինչպես դիպուկ նկատել է ՀՀ արտգործնախարարը. *«Թուրքիայի արտգործնախարարը խոսում է այն մասին, որ երեք հարևան երկրների հետ իրենք ոչ այնքան լավ հարաբերություններ ունեն: Բայց կարծում եմ այնքան էլ անկեղծ չէ, առնվազն երկու անգամ ավելի շատ է երկրների թիվը, որոնց հետ այնքան լավ հարաբերություններ չունեն, առնվազն վեցի հետ, իսկ վեցից երկուսի հետ ընդհանրապես հարաբերություններ չունեն»⁸⁶:*

Եվ երրորդ, հատուկ ուշադրության է արժանի Թուրքիայի՝ ամբողջովին անկախ համաշխարհային խաղացողի դերին ձգտելու քաղաքականությունը, որ որոշ ուսումնասիրողներ բավական նկարագրական տերմինով անվանել են «թուրքական գոլիզմ»⁸⁷: Նման «realpolitik»-ի առերևույթ հիմքը Թուրքիայի տնտեսական վերելքն է (երկիրն իր կայուն տեղն ունի «մեծ քսանյակում» (18-րդ), մեկ շնչին հասնող ՀՆԱ նումինալ ցուցանիշը վերջին տասնամյակում 3.353\$-ից հասել է 10.498\$-ի, տնտեսության կայուն աճը շարունակվում է (+8,5%) նն⁸⁸): Թուրքական աղբյուրներն այս

⁸⁵ Աթաթյուրքի 1931թ.-ի ապրիլի 20-ի այս արտահայտությունը հնչում էր. «Yurtta sulh, cihanda sulh»: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. IV, Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1991, s. 608

⁸⁶ ՀՀ ԱԳ նախարար Էդվարդ Նալբանդյանի խոսքը և պատասխանները հարցերին Ուրուգվայի արտգործնախարար Լուիս Ալմագրոյի հետ համատեղ մամուլի ասուլիսի ժամանակ՝

http://www.mfa.am/hy/interviews/item/2012/05/04/nalbandian_almagro/

⁸⁷ Դը Գոլի Ֆրանսիայի «ազգային անկախական» շարժման թուրքական անալոզի մասին տե՛ս Օմեր Թաշիրնարի հոդվածը՝

http://file.insightturkey.com/Files/Pdf/insight-turkey_vol_13_no_1_2011_taspinar.pdf

⁸⁸ Տվյալներն ըստ Համաշխարհային բանկի՝

<http://data.worldbank.org/country/turkey>

մասով հաճախ են մեջբերում Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Ռեյվին Բեյկերի խոսքերը. «Բոլորը խոսում են ԲՌՀԶ (անգլ. BRIC) երկրներից: Խոսում են Հնդկաստանի, Բրազիլիայի, Ռուսաստանի և Չինաստանի արագ զարգացումից: Մենք մտածում ենք, որ Թուրքիան Եվրոպայի ԲՌՀԶ-ն է»⁸⁹: Սրան գումարելով նաև երկրի աշխարհաքաղաքական գերկարևոր դիրքը՝ պաշտոնական Անկարան Դավոսթոլլուի շուրթերով խոսում է վարվող 360°-ի քաղաքականության և 2023թ.-ին ընդառաջ Թուրքիայի միջազգային կշռի մեծացման մասին⁹⁰, ինչը Արևմուտքում ունանց կողմից ընկալվում է իբրև «առանցքի շեղում» (թուրք. eksen kaymasi):

Այլ խոսքերով ասած ԱԶԿ-ն որդեգրել է հստակ ուղեգիծ՝ ունենալով «Թուրքիայի մի որոշակի գաղափար»⁹¹:

Թուրքիայի ղեկավարները հստակորեն հասկացնում են, որ իրենց այլևս չի բավարարում Արևմուտքի «կրտսեր գործընկերոջ» դերը ու որպես հակակշիռ ակնարկում են երկրի հնարավոր եվրասիականացումը:

Նման մի ենթատեքստ կարելի է նկատել 2012թ.-ի հոկտեմբերյան Էրդողան-Մերկել հանդիպումից հետո Թուրքիայի վարչապետի ԵՄ անդամակցության վերջնաժամկետի վերաբերյալ արած ուլտիմատիվ հայտարարություններում⁹²:

Հատկանշական է, որ ԵՄ անդամակցելու վերաբերյալ կարծիքը փոխվել է նաև թուրք հասարակության մոտ: Մասնավորապես, Մարշալի ֆոնդի հարցումների համաձայն

⁸⁹ "Bize göre Türkiye Avrupa'nın BRIC'i", Sabah, 14/10/2010՝

http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2010/10/14/bize_gore_turkiye_avrupanin_brici

⁹⁰ Ուշագրավ է Դավոսթոլլուի «Տեսլական 2023. Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության նպատակները» ելույթը (Լոնդոն, 22.11.2011)՝

http://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-_vision-2023_-turkey_s-foreign-policy-objectives_-_delivered-by-h_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-af.en.mfa

⁹¹ Վերաձևակերպելով գեներալ ղր Գոլի «Պատերազմի մասին հուշերի» հայտնի արտահայտությունը՝ «une certaine idée de la France»:

⁹² "Erdogan'ın Berlin ziyareti Almanya basınında", Zaman, 01/11/2012՝

<http://www.zaman.com.tr/dis-haberler/erdoganin-berlin-ziyareti-almanya-basininda/2009965.html>

Թուրքիայի բնակչության միայն 48%-ն է ԵՄ անդամակցությանը համարում դրական (2004թ.-ի 73%-ի դիմաց) և միայն 33%-ը՝ հավանական⁹³: Նման պայմաններում թուրքական քաղաքական կոմպլիմենտարիզմի ապագան պատված է անորոշության մշուշով: Վերջին երեք տարիներին միջազգային հայտնի Foreign Policy ամսագրի կողմից կազմվող «Համաշխարհային մտածողներ» ցուցակի առաջին երեսնյակում տեղ գրավող⁹⁴ Դավութօղլուի արտաքին քաղաքական տեսլականը «միաժամանակ անկախ է, ազգայնական, իսլամական, պանթուրքիստական, գլոբալ ու արևմտյան»⁹⁵:

Բոլոր այս սկզբունքները իրար և ժողովրդավարության ու մոդերնիզացիայի հետ մի քաղաքականության մեջ հաջողությամբ համատեղելու իրատեսականությունն ու դրանց գործնական կիրառության արդյունավետությունը, սակայն, միանշանակ չէ: Դրա ապացույցն է մասնավորապես այն, որ գլխավոր ընդդիմադիր Հանրապետական ժողովրդական կուսակցության ու հատկապես դրա ղեկավար Քեմալ Բըլըչդարօղլուի քննադատական հայտարարությունները առանձնակի սուր են արտաքին հարցերում:

Ընդունելով հանդերձ ընդդիմադիրների նախնական սուբյեկտիվությունը՝ անկարելի է չհամաձայնվել, որ ԱԶԿ-ականների հաջողությունները արտաքին քաղաքական ասպարեզում (հատկապես գլխավոր առաջնահերթությունների ուղղությամբ), մեղմ ասած, տպավորիչ չեն⁹⁶:

⁹³ Տե՛ս աղյուսակ 37-ը՝

http://www.gmfus.org/publications_/TT/TT_2011_text_turkce.pdf

⁹⁴ 2010-ի աղյուսակում Թուրքիայի ԱԳ նախարարը 7-րդն էր, 2011-ին նա և Էրդողանը զբաղեցնում էին 16-րդ, իսկ այս տարվա նոյեմբերի վերջին հրապարակված ցանկում՝ 28-րդ տեղը:

⁹⁵ G. E. Fuller, *New Turkish Republic: Turkey As a Pivotal State in the Muslim World*, United States Institute of Peace Press, 2007, p. 169

⁹⁶ “*Turkey’s foreign policy in tatters, says Kılıçdaroğlu*”, Hürriyet Daily News, 8/11/2011՝

<http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey8217s-foreign-policy-in-tatters-says-kilicdaroglu-2011-08-11, “CHP leader Kılıçdaroğlu slams PM>

*
*   *
*

Այսպիսով ամփոփելով՝ արձանագրենք, որ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը ծագել է քաղաքական իսլամի արդեն առկա գաղափարական հողի վրա (իմա՝ Նաջմեթթին Էրբաքանի երեք իսլամական կուսակցությունները 1970-1998թթ.): Թեև այն ներկայանում է իբրև «ժողովրդավարական պահպանողական կուսակցություն», խուսափելով «իսլամական» կամ «իսլամիստական» որևէ պաշտոնական ձևակերպումից, բայց ԱԶԿ դիրքորոշումը կրոնի հանդեպ (թե «պետությունը» չեզոք է կրոնական հավատքի և փիլիսոփայական համոզմունքի ցանկացած դրսևորման նկատմամբ»⁹⁷) առնվազն տարբերվում է ավանդական քրեմալիստական տեսակետից:

Կոպենհագենյան չափանիշներին համապատասխանելու ճանապարհին երկրում իրականացված ու իրականացվող քաղաքական, օրենսդրական, ներհասարակական և այլ բնույթի փոփոխությունների ներքին գլխավոր կատալիզորդը թուրքական զինված ուժերն են⁹⁸: Ակնհայտ է, որ քաղաքացիական և ռազմական իշխանությունների հարաբերությունների բարեփոխման այս քողի ներքո Էրդողանի թիմը փորձում է փակել դեպի թուրքական քաղաքական պատմության համար «բարի ավանդույթ» դարձած ռազմական հեղաշրջումները տանող բոլոր դռները:

Արտաքին քաղաքական ուղղությամբ ԱԶԿ հիմնական առանձնահատկությունը միաժամանակ և՛ արևմուտքի և՛ արևելքի հետ մերձենալու ցանկությունն է: Այժմյան նախագահ Գյուլը դեռ 2004-ին էր նշում. «Մի ժամանակի համար, երբ մարդիկ խոսում են

Erdoğan's foreign policy», Today's Zaman, 20/11/2012՝

http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action?newsId=298790

⁹⁷ J. B. White, *“Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics”*, University of Washington Press, 2002, p. 274

⁹⁸ ԵՄ տեսակետը ԹԶՈւ մասին տե՛ս Թուրքիայի մասին 2012-ի տարեկան զեկուցում (էջ 12)՝ http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/tr_rapport_2012_en.pdf

քաղաքակրթությունների բախման մասին, Թուրքիան քաղաքակրթությունների բնական մի կամուրջ է: Մենք միայն փորձում ենք օգտագործել մեր դիրքը Իսլամն ու արևմուտքը մերձեցնելու համար»⁹⁹: Ըստ էության, չնայած բազմազան անվանումներին ու բնորոշումներին, ԱԶԿ իշխանության տարիներին Թուրքական արտաքին քաղաքականության մեխը Արևմուտք-Արևելք մեծ ճոճանակի տատանումների հաշվին սեփական հավասարակշռության ամրապնդումն է եղել:

Այս ամենով հանդերձ «Արդարության և զարգացում» կուսակցություն ու իր որդեգրած ուղեգծի ապագայի մասին տեսակետները հակասական են: Էրդողանը դեռ Ստամբուլի քաղաքագլուխ եղած ժամանակ հայտարարել էր, թե «*Ժողովրդավարությունը նման է տրամվայի. երբ հասնում ես քո կանգառին, պիտի իջնես*»¹⁰⁰: Միայն ժամանակը ցույց կտա, թե ո՞րտեղ է կանգառն, ո՞ր ուղղությամբ է շարժվում տրամվայը, ե՞րբ կհասնի ու ընդհանրապես կհասնի՞ արդյոք:

---

⁹⁹ “Turkey’s Bid to Raise Its Islamic Profile and Court Europe May Backfire”, Arab News, 06/10/2004` <http://www.arabnews.com/node/256169>

¹⁰⁰ “The Erdogan Experiment”, The New York Times, 11/05/2003` <http://www.nytimes.com/2003/05/11/magazine/the-erdogan-experiment.html?pagewanted=4&src=pm>